

L'armorial de Gelre i la Corona d'Aragó

Autor: Lluís Brines
Data de publicació: 08-01-2022

L'Armorial de Gelre és un llibre d'armes que va ser dissenyat entre 1369 i 1396 a Holanda. És una important font medieval d'heràldica. Conté al voltant de 1800 escuts de prínceps, clergues i seglars de l'Europa occidental, oriental i central. L'Armorial de Gelre dedica un foli sencer a la Corona d'Aragó. A l'Armorial hi apareixen els escuts més importants dels diferents regnes d'aquesta Corona i també dels seus senyors feudals més rellevants. En Lluís Brines n'ha fet un estudi molt detallat, acompanyat de moltes imatges.

A) Introducció. L'Armorial de Gelre

L'armorial de Gelre (en neerlandès Wapenboek Guelders) és un llibre que va ser escrit en neerlandès abans de 1396 i que pertany al gènere dels armorials, que són una mena de llibres que registraven tots els escuts dels llinatges i cavallers d'un territori. La majoria d'historiadors n'atribueixen l'autoria a l'herald Claes Heinenszoon, que fou herald del duc de Gueldre, als Països Baixos, i per això té aquest nom. Un herald, durant l'Edat mitjana, fou un oficial d'armes de categoria intermèdia entre el rei d'armes i un porsavant, i tenia la funció d'examinar els escuts dels qui participaven en els tornejos i d'identificar, a través dels escuts, els morts o ferits d'una batalla. També feien altres tasques, com dur les proclames dels prínceps, o fer les proclames a les assemblees i declarar la guerra. A la pràctica eren uns missatgers dels senyors feudals, i una forma primigènia, doncs, de diplomàtic. Solien vestir uns tabards decorats amb l'escut del senyor feudal al qual servien. El llibre mostra uns 1755 escuts d'armes a color d'Europa Occidental i Central bàsicament, repartits en 121 folis. Actualment està dipositat a la Reial Biblioteca de Bèlgica (Ms. 15652-56). El llibre resulta d'important rellevància com a font històrica, perquè per exemple a Dinamarca s'emprà per determinar els colors de la bandera de Dinamarca a partir dels colors que atorgava l'armorial al Dannebrog. Aquest llibre és en definitiva una de les fonts més importants per a l'heràldica medieval.

Les il·lustracions a color d'aquest armorial són d'excel·lent qualitat, i hi veiem entre altres coses un autorretrat de l'autor

Claes Heinenszoon. El veiem duent a la seua capa l'escut del duc al qual serveix i que dóna nom a l'armorial.

B) L'Armorial de Gelre i la Corona d'Aragó

L'Armorial de Gelre dedica un foli sencer a la Corona d'Aragó. Hi apareixen els escuts més importants dels diferents regnes d'aquesta Corona, i també dels senyors feudals que podem qualificar de més importants, o potser més coneguts arreu d'Europa. Aquest patró es repeteix en tots els diferents regnes i territoris que apareixen en aquest Armorial. El foli 62r (i pels que no siguen experts, direm que r vol dir recto, o la part de davant d'un foli, i v vol dir verso, o la part de darrere del foli) està dedicat, doncs, a la Corona d'Aragó.

.

Aquest armorial segueix sempre el mateix esquema en els diferents territoris. L'escut territorial o el més important apareix a l'esquerra del foli en tamany més gran, i després vénen diversos escuts de famílies nobiliàries o de territoris d'aquell regne o estat feudal. Analitzarem, doncs, un a un els escuts que apareixen. De manera didàctica, i per a facilitar l'explicació, presentem la mateixa imatge amb una xifra al costat de cada escut, i això ajudarà el lector a identificar de quin escut estem parlant.

1-Escut de la Corona d'Aragó i personal de Pere el Cerimoniós

L'escut més gran que apareix i que ocupa la part superior esquerra és l'escut pesonal de Pere el Cerimoniós (1319-1387). Aquest rei l'oficialitzà al s. XIV i fou utilitzat pels reis posteriors de la Corona d'Aragó fins a Joan II. El podem trobar, per exemple, a les Torres de Quart de l'antiga muralla de la ciutat de València.

O també en una llosa coetània del rei Pere el Cerimoniós que es pot veure al Museu Sant Pius V de la ciutat de València (on apareix una inscripció en català antic D'Aragó lo roy).

Aquest escut és hui dia encara l'escut oficial de la Generalitat Valenciana i la Diputació Provincial de València.

L'escut té tres parts ben definides, que serien una mena de combinació dels emblemes territorials de Catalunya (les quatre barres) i Aragó (creu d'Ènnec Aritza), junt amb un símbol personal, que seria el drac alat de la cimera, també representat a voltes com a rat penat.

Analitzarem, doncs, les tres parts de què es compon aquest escut:

a) Escut amb quatre barres roges sobre fons groc

Aquest escut és l'escut patrimonial dels comtes de Barcelona, com demostrà l'heraldista Armand de Fluvià al seu llibre Els quatre pals. L'escut dels comtes de Barcelona (Barcelona. Rafael Dalmau Editor. 1994. 168). És un emblema,

doncs, en principi dinàstic i no territorial. I la prova és que al Principat de Catalunya i a altres territoris i dinasties tenien altres emblemes. Per exemple, el comtat de Pallars:

Tanmateix, i pot ser per aquest mateix motiu que al Principat de Catalunya hi havia altres emblemes dinàstics, i que també la creu de sant Jordi s'usava com a emblema representatiu del territori, l'heraldista valencià Pere Maria Orts i Bosch defensa al seu llibre Història de la senyera al País Valencià (València. Tres i Quatre. 1979. 327) que l'únic emblema heràldic representatiu del Regne de València d'ençà de la seua conquesta per Jaume I sols és l'emblema de les 4 barres. Unes consideracions semblants podríem fer respecte al Regne de Mallorques, si bé en l'exposició dels emblemes de l'Armorial de Gelre hi tornarem després.

Les quatre barres com a emblema sembla que foren introduïdes al comtat de Barcelona d'ençà del casament de Ramon Berenguer III amb Dolça de Provença (1112). L'emblema de Provença és encara hui les 4 barres, però en posició vertical.

Siga com siga, la primera representació d'aquest emblema apareix en el segell de Ramon Berenguer IV (pels volts de 1150).

Com a bandera s'usava en forma horitzontal (a diferència de l'emblema de Provença) i bocellada (en forma de botella). Això es pot comprovar en les pintures del castell d'Alcanyís, de començaments del s. XIII.

O per exemple en aquest bell manuscrit de la Vita Coetània de Ramon Llull de 1325.

Cliqueu-hi damunt per ampliar la imatge

Aquesta forma bocellada la trobem, en fi, en el Penó de la Conquesta de València (1238), que és, per cert, la bandera conservada més antiga d'Europa.

Cal dir, doncs, que, tot i que originàriament les 4 barres roges sobre fons gros eren l'emblema dinàstic dels comtes de Barcelona, aquest s'anà imposant sobre la resta de comtats catalans, en enfortir-se aquest i en absorbir la resta, o en passar aquests a dependre jurídicament del comtat de Barcelona. Així mateix, després de la unió amb Aragó en 1138, i segons estipulaven les capitulacions matrimonials entre Ramon Berenguer IV i Peronella, s'establí que l'emblema del nou Estat seria el dels comtes de Barcelona, possiblement perquè en el matrimoni Ramon Berenguer IV era el mascle, i Peronella la femella. L'emblema antic d'Aragó, la creu d'Ènnec Aritza, es reservà per a ser lluïda al casc dels reis quan anaven a batalla. I això ens du al següent element de l'escut de Pere el Cerimoniós.

b) Creu d'Ènnec Aritza

La creu d'Ènnec Aritza és el símbol de l'Aragó antic.

El nom fa referència a Ènnec Aritza (770-851), llegendari fundador de la dinastia Jimena, que regnà a Navarra primer i després a Navarra i Aragó durant l'Alta Edat Mitjana. Com que aquest escut és el següent que apareix en l'Armorial, després hi tornarem amb més detall.

c) Cimera amb drac alat o rat penat

A l'Edat Mitjana els cascs anaven decorats amb una cimera amb un animal fantàstic. La intenció originària era fer por a l'enemic, però després aquest animal després passà a ser un simple objecte decoratiu.

Aquesta cimera en forma de drac alat la trobem en l'anomenada Cimera del Casal de Barcelona, que hui és a l'Armeria del Palau Reial de Madrid.

També podria estar relacionada amb el rat penat que és present als escuts de València,

Ciutat de Mallorca,

i l'escut antic de Barcelona:

La presència d'aquest rat penat a les ciutats més importants de la Corona d'Aragó s'explicaria per una llegenda recollida al Llibre dels Feyts de Jaume I, segons la qual, durant el setge de Borriana (Plana Baixa) un rat penat per la nit caigué repetidament en un dels tambors de l'exèrcit de Jaume I, i d'aquesta manera despertà l'exèrcit i aconseguiren desbaratar un atac dels musulmans.

Notem, finalment, com la cimera reial està al damunt de la corona reial. Pere el Cerimoniós, com hem indicat, fou el primer, doncs, a incorporar la cimera reial en forma de drac alat o rat penat a la corona reial.

2-Creu d'Ènnec Aritza (o escut de l'Aragó antic)

Com hem indicat en l'apartat anterior, la creu d'Ènnec Aritza és el símbol de l'antic Regne d'Aragó, que comprengué durant algunes èpoques el Regne de Navarra, però també els comtats de Sobrarb i Ribagorça (inclosa la Vall d'aran).

Se sol contraposar a la creu de Sobrarb, que representaria l'Aragó modern.

Certament, aquest símbol apareix exactament en una edició incunable de 1499, i ha estat usat preferentment en època moderna. No fou, doncs, un símbol usat pels antics reis d'Aragó. La creu roja damunt d'una alzina fa referència a una llegenda segons la qual el primer rei de Sobrarb, Garcia Ximénez, derrotà un superior exèrcit musulmà en 724 gràcies a l'aparició d'aquesta creu roja damunt d'una alzina, que donà vigor als cristians per a lluitar. A la fi, aquesta creu donà nom al territori (Sobrarb és el resultat d'un mot compost: sobre + arbe en llengua aragonesa antiga).

L'escut actual d'Aragó, en fi, que és present ja al s. XVI i que és l'oficial d'aquell territori, fa una composició de diversos elements heràldics que l'identifiquen i que ja hem vist: la creu d'Ènnec Aritza, la creu de Sobrarb i també les quatre barres, oficials en aquell regne d'ençà del matrimoni de Ramon Berenguer IV amb Peronella en 1138, a més de la creu de sant Jordi amb caps de moros, de la qual parlarem tot seguit.

3-Escut de Sardenya

L'emblema que apareix després i que hem numerat amb el número 3 és l'escut de Sardenya, així anomenat en el propi Armorial.

Sardenya fou atribuïda a la Corona d'Aragó pels tractats d'Anagni i Caltabellota, que posaren fi a les disputes entre la Corona d'Aragó i França a la Mediterrània Occidental a finals del segle XIII. Més endavant, l'illa de Sardenya passà a la Corona d'Aragó després d'un procés que durà gran part del s. XIV.

El símbol en si, creu de sant Jordi amb caps de moro, ja hem vist que és present a l'escut compost d'Aragó i neix al s. XVI i és oficial hui. Segons la tradició aragonesa, en la batalla d'Alcoraz en 1096, a conseqüència de la qual es conquerí la ciutat d'Osca pel rei Pere I d'Aragó, s'aparegué sant Jordi al mig de la batalla i decantà la victòria cap als cristians. Després de la batalla es trobaren els caps de quatre moros importants decapitats, i com a conseqüència s'establí el patronatge de sant Jordi per al Regne d'Aragó i el símbol de la creu de sant Jordi amb els quatre caps moros decapitats per al Regne. Aquesta peça del retaule de sant Jordi de l'església de Sant Salvador de la Mercè de la catedral de Terol commemora això.

La creu de sant Jordi és, no obstant, un símbol comú a Catalunya i l'Aragó. Així, a banda que sant Jordi és també patró de Catalunya (i de molts altres llocs), podem veure una imatge del comte de Barcelona Ramon Berenguer I el Vell (1023-1076) en un manuscrit de l'Escorial [Ms. Z-III-14; f.6] vestit completament amb la creu de sant Jordi (recordem que segons els heraldistes les quatre barres s'oficialitzen al comtat de Barcelona amb el seu nét Ramon Berenguer III). És anomenat apoderador d'Espanya, entès el terme Espanya com a Hispània musulmana, ja que aquest rei fou el prime a instaurar aquest cobrament de tributs als estat musulmans, en lloc de conquerir-los. Després hi tornarem, en aquest fet.

Tornant a lemblema de l'illa de Sardenya, aquest és anomenat en llengua sarda sos bator moros o is quatru morus, i fa referència, doncs, als quatre caps de moros que hi apareixen. L'emblema, doncs, fou usat en el Regne d'Aragó, i per part d'alguns reis de la Corona d'Aragó, com Pere el Gran, fill de Jaume I. En aquesta butlla de plom de 1281 hi apareix per primera volta aquest símbol:

Aquests fets feren molt possiblement que es traslladara aquest símbol a l'illa de Sardenya, durant el s. XV. Allà continua fins i tot hui dia, essent-hi oficial, i ha esdevingut bandera, també. Com a curiositat, el nacionalisme sard posa els caps de moro mirant a l'esquerra i amb els ulls tapats.

4-Escut del Regne de Mallorca

El següent emblema, al qual li hem posat el número 4 és simplement les quatre barres, i sabem, per la descripció que fa l'Armorial en llengua neerlandesa antiga, que fa referència a Mallorca (anomenat antigament Regne de Mallorques). D'ençà de la mort de Jaume I en 1276, el Regne de Mallorca esdevingué una entitat política independent de la Corona d'Aragó, i comprenia les Balears, el comtat de Rosselló (que correspon grosso modo a la Catalunya Nord) i la ciutat de Montpeller. La ciutat de Montpeller fou venuda pel rei Jaume III de Mallorca a França en 1349, i el Regne de Mallorca fou definitivament reincorporat a la Corona d'Aragó per Pere el Cerimoniós entre 1343 i 1349.

La vinculació, doncs, a la nissaga del casal de Barcelona féu que les quatre barres foren presents en l'emblema de Mallorca. Així, per exemple, en aquest atlas del cartògraf mallorquí Abraham Cresques, de 1375, l'illa de Mallorca apareix "pintada" literalment amb les quatre barres.

Les quatre barres com a emblema identificador del Regne de Mallorques també es poden veure en aquesta bella imatge que representa el foli inicial del llibre Leges Palatinae (Lleis de Palau).

És un llibre que recull el cerimonial que usaven a la cort dels reis de Mallorques, i que després inspirà les Ordinacions de la Cort de Pere el Cerimoniós.

Modernament s'ha tret una bandera mallorquina amb una banda morada, i també una ensenya "autonòmica". Semblen banderes artificials per a Mallorca, paregudes a la bandera blavera respecte al País Valencià. Però no ens estendrem sobre aquestes noves banderes suposadament mallorquines.

Per últim, com a curiositat, direm que el fet no és estrany que apareguen 5 barres en lloc de quatre,, igual que el fet que aparega una altra xifra de barres diferents a quatre. Fou precisament Pere el Cerimoniós qui establí oficialment la xifra de quatre. Podem posar com a exemple un relleu escultòric de la Llotja de València, on apareixen més de quatre barres.

5-Escut de Còrsega

El següent emblema que apareix, i que hem numerat amb el número 5, és l'escut, que moderrnament itambé és bandera de Còrsega.

És un cap de moro solt, i estaria relacionat amb l'emblema de la veïna Sardenya, del qual hem parlat.

Còrsega fou atribuïda a la Corona d'Aragó pels tractats d'Anagni i Caltabellota, que posaren fi a les disputes entre la Corona d'Aragó i França a la Mediterrània Occidental a finals del s. XIII. Si bé és cert que, a diferència de Sardenya, la Corona d'Aragó no tingué un domini tan efectiu, i a mitjans del s. XV l'illa caigué sota domini francès, fins a l'actualitat.

6-Escut del llinatge dels Luna

La família Luna fou un dels vuit llinatges més importants del Regne d'Aragó primigeni. Posteriorment, foren una de les famílies nobiliàries més importants de la Corona de l'Aragó, amb ramificacions a Navarra i Castella.

Membres d'aquesta família tingueren una participació molt important en els afers del Regne d'Aragó, d'on eren en veritat originaris, i participaren en l'esmentada batalla d'Alcoraz, però també en la presa de Calahorra o Saragossa i en el setge de Fraga (1133-4), on moriren juntament amb el seu rei Alfons el Bataller. Ja dins de la Corona d'Aragó, participaren en les batalles de les Navas de Tolosa (1212) i Muret (1213) al costat del seu rei Pere el Catòlic, i també en la conquesta del Regne de València. Temps després donaren suport a Pere el Cerimoniós en la seua lluita contra la Unió aragonesa.

Fou una família, doncs, amb un eminent caràcter guerrer i bataller. Una prova d'això, i també de la importància d'aquest llinatge, la podem veure en les pintures del castell d'Alcanyís. Aquestes pintures són coetènies de la conquesta de la ciutat València, que semblaria estar representada en una de les imatges (si bé la presència del mar podria fer referència també a la conquesta de Ciutat de Mallorca o Múrcia).

En una altra de les imatges hi apareix una misteriosa abraçada entre un rei catalanoaragonès i un rei castellà, i la gent aplaudint. Potser és una referència al pacte previ a la batalla de les Naves de Tolosa, on una coalició dels dos majors regnes peninsulars (als quals s'afegí el Regne de Navarra i divesos croats del Nord d'Europa), permeté en 1212 la derrota dels almohades i, per tant, l'acceleració de la Reconquesta.

Doncs en dues d'aquestes imatges s'hi veuen exercicis militars al voltant d'un personatge vestit amb les quatre barres, que seria el rei de la Corona d'Aragó. I en elles s'hi pot veure clarament l'escut heràldic de la família Luna.

Els Luna tingueren dos branques principals, els Ferrench de Luna i els Martínez de Luna, a banda d'altres menors. D'aquesta manera, l'altre escut quatribarrat que apareix correspondria a una de les branques d'aquesta família.

La llista de personalitats eminents d'aquest llinatge seria molt llarga, i no és aquest el lloc de fer-la, donat el caràcter divulgatiu d'aquest article, però cal que destaquem que a la família Luna pertangué la reina Maria de Luna, muller de Martí l'Humà (també anomenat l'Eclesiàstic, perquè tenia una devoció exagerada i per exemple resava les hores canòniques i escoltava tres misses diàries) i també Pero Martínez de Luna, papa d'Avinyó amb el nom de Benet XIII. Aquests serien, doncs, els personatges que arribaren a obtenir una dignitat més elevada pertanyents a aquest llinatge.

A la branca castellana esmentada al principi pertangué també Álvaro de Luna, que fou governant efectiu del Regne de Castella durant bona part del regnat de Joan II de Castella (1405-1454), i que fou, doncs, la persona més poderosa d'aquell regne durant un temps.

7-Escut del llinatge dels Montcada

El llinatge dels Montcada fou un dels més importants de Catalunya, i un dels seus membres, anomenat "Dapifer", fou un dels llegendaris Nou barons de la fama liderats per Otger Cataló.

De manera semblant als Luna, fer una enumeració dels personatges rellevants d'aquest llinatge, seria llarguíssim, i no és aquest el lloc per a fer-la.

Els Montcada prengueren part en la conquesta de Lleida, Tortosa, Fraga, del Regne de València i de les Illes. Tingueren així branques tant al País Valencià com a les Illes.

Fou un llinatge amb potser més projecció internacional que l'anterior, ja que a banda de les ramificacions en València i Mallorca, foren senyors del vescomtat de Bearn (Occitània) durant un temps. També tingueren càrrecs de govern a Sardenya i Sicília, i emparentaren amb llinatges nobiliaris d'allà. Tingueren també importants responsabilitats durant el govern dels Habsburg, i per exemple un membre d'aquesta família, el valencià Francesc de Montcada, exercí el càrrec de governador dels Països Baixos hispànics. Fins i tot segles després exerciren càrrecs de govern a Mèxic.

Dir també que un membre d'aquesta família (igual que els Luna) accedí a la dignitat reial: Elisenda de Montcada, una de les dones de Jaume II el Just (1267-1327). I també és destacable que dos poblacions duen el nom de Montcada, per influència directa d'aquest llinatge: Montcada i Reixac al Principat i Montcada de l'Horta al País Valencià.

8-Escut del marquesat de Villena

El primer marquès de Villena (1366) fou Alfons d'Aragó i Foix (1332-1412), anomenat el Vell. Aquest personatge fou fill de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, un dels fills de Jaume II i Blanca d'Anjou, personatge molt important a la Corona d'Aragó al s. XIV, tingué una vida política activa destacable, escrigué un important tractat de teoria política anomenat De regimine principum (Sobre el govern dels prínceps. És un gènere comú a l'Edat Mitjana, on es donen consells per al bon govern), i que acabà, en restar vidu, els seus dies com a franciscà al convent de València.

Alfons el Vell, a més, acumulà diversos títols: duc de Gandia, comte de Dénia i de Ribagorça. Alfons el Vell fou un mecenes de les arts i les lletres. Relacionant això amb el De regimine principum que escrigué son pare l'infant Pere, Francesc Eiximenis li dedicà el seu Dotzè del Crestià, que seria precisament un d'aquests tractats per a governants però escrit en llengua catalana entre 1385 i 1392. Això testimonia el foli inicial d'aquesta obra:

Foli 1r de l'edició incunable del Dotzè del Crestià (València. Lambert Palmart. 1484).

La raó per la qual, essent un súbdit de la Corona d'Aragó, rebé una dignitat nobiliària a Castella fou que donà suport al primer rei Trastàmara, Enric II (133-1379), en la guerra contra el seu germà Pere el Cruel, arribant a ésser empresonat pels anglesos. El marquesat de Villena era un territori molt gran, que no sols abarcava l'Alt Vinalopó, sinó part de l'actual província d'Albacete i arribava fins la província de Conca.

D'aquesta manera es podria considerar un Estat dins d'un Estat, i els seus governants fluctuaven entre la Corona de Castella i la d'Aragó segons els interessava. Això ho feren ja els antics senyors de Villena, la família Manuel.

El marquesat de Villena desaparegué en 1412, quan el rei de Castella l'anul·là, i fou restaurat al s. XV, en la família dels Pacheco, però amb molta menys extensió que el primitiu senyoriu i després marquesat de Villena, que, insistim, era a la pràctica un Estat dins d'un Estat.

9-Comtat d'Urgell

El comtat d'Urgell fou un dels comtats constitutius de la Marca Hispànica, i doncs dels comtats inicials de Catalunya.

El títol l'ostentà el mateix Guifré el Pilós (840-897), fins i tot abans de ser comte de Barcelona. En morir, dividí els seus dominis entre els seus fills, corresponent-li Urgell a Sunifred (sunifred II). Aquest morí sense fills, de manera que es reunificà altra volta els comtats d'Urgell i Barcelona en la persona de Borrell II. Però el comtat d'Urgell l'heretà un dels seus fills, Ermengol (Ermengol I), i des de llavors fou independent durant un període de temps, que correspon mutatis mutandis a l'Alta Edat Mitjana.

La divisió dels comtats catalans en l'Alta Edat Mitjana fou prou negativa, sobretot en el cas dels dos més importants que pugnaven amb l'Islam, el d'Urgell i el de Barcelona. Aquesta fou una de les causes de l'endarreriment de la Reconquesta (i per tant de l'expansió de la nació) en comparació amb altres regnes hispànics. Això es pot veure clarament en aquest comtat d'Urgell. La pugna amb el comtat de Barcelona el dugué a aliar-se ja primer amb Aragó i així Ermengol III participà en la fallida croada europea liderada pel rei d'Aragó Sanç Ramires per a conquerir Barbastre. Ermengol III morí en la defensa d'aquesta ciutat en 1066. Però sobta molt més l'aliança dels successius comtes d'Urgell amb Castella a finals del s. XI i principis del s. XII. Així Ermengol V es casà amb Maria Pérez Ansúrez, filla de Pedro Ansúrez, senyor de Valladolid en 1095. És ben cert que els comtes d'Urgell successius tingueren bones relacions amb alguns comtes de Barcelona, i Ermengol VI rebé l'ajut de Ramon Berenguer III per a conquerir definitivament Balaguer en 1105, i aquest mateix comte ajudà Ramon Berenguer IV a conquerir i repoblar Lleida en 1149. Però aquests comtes, i els successius fins a la desaparició del primer llinatge comtal, estigueren molt vinculats a Castella, i fins i tot passaren llargs períodes vivint-hi. L'explicació no pot ser altra que, en estar rodejats d'Aragó per un costat, i del comtat de Barcelona per altra, Castella era l'aliat natural. Una aliança sorprenent i en molts sentits contra natura, motivada en darrer terme per l'absurda decisió de Guifré el Pilós i els seus descendents de dividir els comtats que prèviament havien unificat.

Igual efecte negatiu tingué el cobrament de pàries als estats musulmans, que començà el citat Ramon Berenguer I. Això l'obligava a defensar els estats moros vassalls davant de perills externs. Així, sempre solia aliar-se el comtat de Barcelona amb el governant moro de Lleida per a impedir l'avanç del comtat d'Urgell. És aquesta una altra aliança contra natura, que sembla que sols trencà l'esperit de croada que s'imposa a Europa Occidental d'ençà del s. XI i, sobretot, amb els nous ordes militars (templers, hospitalers, Sant Sepulcre, etc.), que són els que veritablement dinamitzen la Reconquesta als segles XII i XIII i, per tant, permeteren l'expansió de la nació.

El comtat d'Urgell, en qualsevol cas, entrà en decadència a principis del s. XIII. Llavors, l'última hereva del comtat de la primera dinastia, Aurembiaix (també vinculada a Castella, on es casà per primera volta i hi visqué alguns anys), hagué de signar un controvertit pacte de concubinatge amb Jaume I. I en morir sense fills, el comtat passà després de diverses vicissituds, a la dinastia dels Cabrera en 1236, però ja sense mantenir la seva independència i com a vassall per complet de la Corona d'Aragó. L'escut del comtat, llavors, canvià.

Però els Cabrera també foren substituïts al capdavant del comtat. Ermengol X nomenà hereva universal seu la seua neboda Teresa d'Entença, casada amb el rei de la Corona d'Aragó Alfons el Benigne, qui governà el comtat d'ençà de la mort d'Ermengol X en 1314. Haguera estat una bona ocasió per a integrar plenament el comtat a Catalunya i per extensió a la Corona d'Aragó. Però no fou així, i Alfons el Benigne separà l'herència del comtat de la qual anava a rebre el seu primogènit, el futur rei Pere el Cerimoniós. S'inicià així la tercera i darrera dinastia comtal, la dels Aragó-Urgell, i l'escut del comtat prengué la forma que apareix en l'Armorial de Gelre.

Podem dir que el comtat tenia llavors una independència sols formal, i que formava part del patrimoni de la Casa Reial

catalano-aragonesa. Però de nou insistim en què la divisió comtal creada (innocentment tot s'ha de dir) per Guifré el Pilós impedia la unitat jurídica i territorial de Catalunya.

El comtat d'Urgell acaba amb Jaume d'Urgell el Dissortat, candidat a ser rei de la Corona d'Aragó en el Compromís de Casp, on no resultà triat, essent triat l'infant castellà Ferran d'Antequera, com és sabut. Mal aconsellat, Jaume d'Urgell el Dissortat emprengué una absurda revolta condemnada al fracàs. La seua derrota i empresonament posterior en 1413 condugueren a la desaparició definitiva del comtat d'Urgell, passant el seu territori a domini reial.

Jaume d'Urgell el Dissortat patí després una presó a diversos llocs, fins anar a parar al castell de Xàtiva, on morí en 1433. Allà es conserva la seua tomba, reconstruïda en els anys 50 del s. XX per l'industrial i filàntrop xativí Gregori Molina.

10-Escut del comtat d'Empúries

El comtat d'Empúries és un dels comtats fundacionals de la Marca Hispànica establerta per Carlemany i els seus successors.

Originalment formà una unitat amb el veí comtat del Rosselló, però aquesta aviat es trencà: a l'any 991. I ací hem de fer consideracions semblants a les que hem fetes respecte a la divisió comtal catalana, i els efectes negatius que aquesta tingué. Això també ho podem veure clarament en aquest comtat. Aquest petit comtat tingué conflictes continus amb el comtat de Barcelona i amb el bisbat de Girona. Però a partir del s. XII fou de fet un estat vassall del comtat de Barcelona. És ben cert que el comtat participà progressivament en la vida i institucions catalanes. Així, per exemple, el comte Hug IV (1170-1230), a banda de participar curiosament en la Tercera Croada, participà en la batalla de les Naves de Tolosa i també en la conquesta de Mallorca. Fruit d'aquesta participació fou la presència d'un nombrós contingent de repobladors empordanesos en les Illes, que deixaren una gran empremta de cognoms, lingüística i en altres àmbits. Aquest comte apareix, junt amb l'escut del comtat, en les pintures del palau Aguilar de Barcelona les quals conten la conquesta de la ciutat de Mallorca.

El seu fill Ponç IV (1205-1269) participà en la conquesta de València.

Ponç V ajudà el rei Pere el Gran quan els francesos intentaren envair Catalunya en 1285, i també Jaume II en la seua guerra contra Sicília. Però a partir de 1295 s'enemistà amb el rei i tot foren conflictes. El darrer comte de la dinastia originària fou Ponç VI (1290-1322). A la seua mort, el comtat passà a Hug VI, de la família dels Cardona, una branca lateral. I aquest va fer una permuta del comtat amb la Corona a canvi d'una sèrie de possessions al País Valencià.

El nou titular del comtat des de 1325 fou l'infant Pere d'Aragó, fill de Jaume II, de qui ja hem parlat i que per la seua importància i poc coneixement a casa nostra mereix potser en el futur un article. Amb ell s'inicia una nova dinastia comtal, com es pot veure, ja del tot vinculada a la Casa Reial d'Aragó, que dóna lloc a l'escut que apareix a l'Armorial de Gelre.

L'infant Pere d'Aragó hi estigué poc de temps, al capdavant del comtat, ja que en 1341 el canvià pel comtat de Prades (del qual parlarem tot seguit), amb el seu germà Ramon Berenguer. Aquest fou, doncs, l'iniciador de facto de la nova dinastia comtal.

Semblaria que la vinculació directa amb la Casa Reial anava a tancar els conflictes, però no fou pas així. Els comtes d'Empúries de la nova nissaga tingueren conflictes amb Pere el Cerimoniós i amb el seu fill Joan I. La nova dinastia s'estingí entre 1401 i 1402, en què moriren els darrers comtes d'aquesta nissaga sense fills. Llavors el rei Martí I l'Humà (també anomenat l'Eclesiàstic, com hem dit) integrà el comtat al domini reial.

Encara hi hagué una tercera dinastia comtal, quan Alfons el Magnànim donà el comtat en 1436 a un dels seus germans, Enric de Trastàmara. Aquesta nissaga emparentà de nou amb els poderosos Cardona, com ja hem vist que se féu a principis del s. XIV.

Seguint la tendència de l'alta noblesa catalana i valenciana en el temps del Renaixement, aquesta família emparentà amb la llavors més poderosa noblesa castellana. En concret, amb els ducs de Medinaceli, que són els actuals titulars del comtat.

11-Escut del comtat de Prades

L'escut del comtat de Prades (originalment anomenat comtat de les muntanyes de Prades) és el següent i darrer escut dels que apareix en la pàgina de l'Armorial de Gelre dedicada a la Corona d'Aragó.

Fou en origen un títol nobiliari creat per Jaume II el Just per al seu fill menor, Ramon Berenguer, en 1324. Ja hem parlat en l'apartat anterior de com el seu germà l'infant Pere d'Aragó el bescanvià amb ell pel comtat d'Empúries. L'infant Pere d'Aragó fou a més comte de Ribagorça, senyor de la baronia d'Entença, i senyor de Gandia. En morir, partí els seus dominis entre els seus fills, i el comtat de Prades correspongué al seu fill Joan d'Aragó i Foix. Altre dels seus fills, Alfons d'Aragó i Foix, Alfons el Vell, heretà el comtat de Ribagorça, i el ducat de Gandia, a banda que fou marquès de Villena. Ja hem parlat d'ell en parlar del marquesat de Villena.

El comtat de Prades també anà passant per diverses nissagues: els Cardona des de 1441, de nou el Casal d'Aragó des de 1564 i finalment els Fernández de Córdoba des de 1578, que en són els actuals titulars del comtat. De nou veiem com l'alta noblesa catalana emparentà amb la llavors més poderosa noblesa castellana.

Respecte dels quatre títols nobiliaris apareguts en aquest Armorial de Gelre (marquesat de Villena, i comtats d'Urgell, Empúries i Prades), cal que destaquem la seua vinculació a la Casa Reial de Catalunya-Aragó en el temps que es va escriure aquest armorial (S. XIV) Potser aquesta fou la causa per la qual el seu autor esmenta aquests títols nobiliaris.

C) Apèndix: escut del Regne de Sicília

En l'Armorial de Gelre hi ha una pàgina dedicada al Regne de Sicília, separat de la Corona d'Aragó. En aquesta pàgina apareix l'escut de Sicília durant el domini catalanoaragonès.

Certament, Sicília fou ocupada pel rei de la Corona d'Aragó Pere el Gran a conseqüència de les anomenades Vespres Sicilianes en 1282. Aquesta fou una revolta dels sicilians contra els ocupants francesos, i Pere el Gran acudí en el seu ajut. Pere el Gran hi tenia també drets a l'illa pel seu casament amb Constança de Hohenstaufen, darrera descendent del Casal dels Staufen al Sud d'Itàlia. Els francesos tingueren el suport del Papat, qui decretà una croada contra la Corona d'Aragó. Però els francesos foren derrotats pel propi rei al Coll de Panissars i per mar en la batalla de les Formigues per Roger de Llúria. S'aconseguí, però, sols l'ocupació de l'illa, ja que el Regne de Nàpols continuà en mans de la dinastia francesa dels Anjou fins que l'ocupà Alfons el Magnànim ja al s. XV.

A causa de la pressió francesa i papal, s'encetà una època de lluites amb els francesos i els Anjou en diversos fronts, i d'intermediació del papat. Al final, mitjançant els tractats d'Anagni (1295) i Caltabellotta (1297), s'aconseguí que el tron de Sicília l'ocupara un membre de la Casa Reial d'Aragó. A Pere el Gran el succeí, en morir en 1285, com a rei de l'illa el seu fill Jaume. Aquest fou el futur Jaume el Just de la Corona d'Aragó. Però en heretar el tron de la Corona d'Aragó en 1291 en morir el seu germà Alfons el Liberal, el succeí el seu germà Frederic, també fill de Pere el Gran. I llavors d'inicià una nissaga de reis del Casal de Barcelona fins el s. XV. Llavors el Regne de Sicília és restituït a domini de la Corona d'Aragó, i amb Alfons el Magnànim i després definitivament amb Ferran el Catòlic, s'aconsegueix també la reincorporació del Regne de Nàpols a la Corona d'Aragó. Sicília tornarà des de llavors a estar unida a Nàpols, i en el futur a aquesta entitat política (que passà per diversos senyors, Habsburg espanyols, Habsburg austríacs, Borbons), serà anomenada Regne de les Dues Sicílies. Però aquesta és altra història.

Volem remarcar que el fet que el Regne de Sicília no pertanguera directament a la Corona d'Aragó, tot i estar vinculat i ser regit per membres del Casal de Barcelona, és la causa per la qual en el moment d'escriure l'Armorial de Gelre (s. XIV), aquest apareix com a entitat política diferent a la Corona d'Aragó.

Dir com a curiositat també que els ducats d'Atenes i Neopàtria conquerits pels almogàvers, foren oferts als reis de Sicília, i per tant en formaven part d'aquest regne, no de la Corona d'Aragó pròpiament.

Veigem en l'Armorial de Gelre, doncs, l'escut que usà Sicília durant el domini catalanoaragonès.

Aquest escut combina les quatre barres de la Corona d'Aragó amb l'emblema imperial de la dinastia que prèviament regí Sicília, la dinastia alemanya dels Hohenstaufen. Ja hem comentat que ambdós dinasties s'uneixen amb el casament de Pere el Gran amb Constança de Hohenstaufen, el qual casament li permeté a Pere el Gran, així mateix, al·legar drets sobre Sicília.

Els Staufen eren una dinastia alemanya originària de Suàbia que arribà a governar el Sacre Imperi Romano-Germànic a partir de 1138 amb Conrad III. La dinastia s'acabà de manera tràgica en 1250 amb la mort de Frederic II. Els seus successors intentaren debades recuperar els honors de son pare, però anaren essent executats a poc a poc pels seus enemics (notòriament els Anjou francesos i el Papat).

Frederic II (1194-1250) fou un personatge excepcional en tots els sentits, conegut com a stupor mundi (sorpresa del món). El seu pare Enric VI havia aconseguit un dels grans somnis dels emperadors germànics mitjançant el seu casament amb Constança de Sicília, hereva de la dinastia normanda dels Hauteville que havia regnat a Sicília i Nàpols d'ençà del s. XI. D'aquesta manera, Frederic II, en ser coronat emperador germànic, com abans ho havia estat rei de Sicília, dominà gairebé tota Alemanya i Itàlia. Sols els Estats Pontificis del centre d'Itàlia s'hi resistien, i això fou font inesgotable de conflictes. El Papat cercà aliats desesperadament, per evitar ser engolit pels emperadors germànics, i els trobà en França i zones del Nord d'Itàlia.

Els Staufen d'altra banda tingueren conflictes continus amb el Papat, cercant la supremacia a Europa. Ja Frederic I Barbarroja (1122-1190) n'havia tingut prou. En el cas de Frederic II es pot afegir la seua condició de lliurepensador i avançat al seu temps. Ja hem dit que fou conegut com a stupor mundi, i és que parlava set idiomes, féu importants reformes legislatives al Sud d'Itàlia (que anticipen l'Estat modern), conquerí Jerusalem a través de la negociació (i de fet fou durant un temps rei de Jerusalem), escrigué un bell tractat sobre la caça amb falcons i un llarg etcètera. La seua primera dona fou, per cert, Constança d'Aragó, filla del nostre rei Alfons el Cast.

Tornant a l'escut de Sicília i l'Armorial de Gelre, sobta veure que en la pàgina a ell dedicat, l'escut de la ciutat de Roma (amb el seu celebèrrim SPQR). Això es podria relacionar amb l'especial situació del Regne de Sicília respecte al Papat. Ja al s. XI els conqueridors normands de Sicília posaren aquest Regne sota vassallatge papal. Fou una forma astuta d'eludir reclamacions de l'Imperi d'Orient, el legítim propietari del país, i alhora que el papa reconeguera el títol reial als nous dominadors.

L'especial relació d'aquest regne amb el papat es repeteix amb els tractats d'Anagni i Caltabellotta ja esmentats, que posaren fi a les conteses entre els nostres reis i els Anjou (de França i Nàpols) a la Mediterrània Occidental. El Papa féu de mitjancer i posà l'illa sota el seu tutelatge. L'ocupació de l'illa per la Corona d'Aragó i l'establiment definitiu de la seua dinastia allà no acabà de satisfer del tot el Papat, ja que els tractats esmentats estipulaven el retorn de l'illa.

D'aquestes reticències i discrepàncies se'n fa ressó al s. XIV Francesc Eiximenis al capítol 251 del Primer del Crestià, quan parla De la dignitat del rei de Sicília. Ací, després de dir-nos que aquesta casa és exida de la casa d'Aragó, ens explica que el seu rei és subjugat al vicari de Jesucrist en l'espiritual, jatsia que per lo temporal sia stada entre ell e la sancta Sgleya per alcun temps alguna gran contesa, la qual haurà fi en breu si a Déu plau.

Foli 142v de l'edició incunable del 'Primer del Crestià' (València. Lambert Palmart. 1483).

Servisquen, doncs, aquestes línies finals per a reivindicar el pregon passat catalanoaragonès de Sicília, fruit de la petjada que deixaren cinc segles de relacions mútues. La historiografia del Risorgimento italià ha tingut una obsessió malaltissa a esborrar aquest passat comú. Potser ressentits de la llarga dominació de cinc segles? No som pas l'únic poble que ha passat per Sicília. Fruit potser d'aquest ressentiment, o potser de la ignorància i la coentor, és la substitució del bell emblema sicilià que combina les nostres quatre barres i l'àliga dels Staufen per la ridícula actual bandera siciliana, on apareix un home amb tres cames (sic!).

Servisca també aquest final d'article per a reivindicar l'antic emblema sicilià d'origen catalanoaragonès. Aquest emblema tingué un petita derivació al s. XV. Llavors, en estingir-se la dinastia siciliana derivada del Casal de Barcelona,

i passar, doncs, directament el Regne a dependre de la Corona d'Aragó, els nostres reis prengueren un emblema, que combina les quatre barres originals i l'emblema que ens ocupa de Sicília.

Lluís Brines